REVIEW OF RESEARCH
ISSN: 2249-894X
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)
VOLUME - 12 | ISSUE - 7 | APRIL - 2023

गुजराती नवलकथानुं स्वरुप

Dr. H.V. Chaudhari
Associate Professor,
Smt.B.V.Dhanak Art's, Commerce, Science & Management College,
Bagasara Ta.Bagasara, Dist.Amreli (Gujarati)

पूर्व भुमिका : नवलकथानो उद्भव अने विकास :

गुजराती भाषा साहित्यमां मध्यकाळनो कविता प्रवाह मंद पडयो अने अर्वाचीन काळ (1850) मां पाश्चात्य साहित्य अने अंग्रेजी केळवणीना फळस्वरुपे गुजराती भाषा साहित्यमां गद्य–पद्यनां नवां ताजां स्वरुपो उद्‌भव्यां अने विकस्यां तेमां निबंध, नाटक, आत्मकथा, जीवनकथा, प्रवास वर्णनो, टूंकी वार्ता अने नवलकथा वगेरे। आ स्वरुपोमां नंदशंकर महेतानी गुजराती नवलकथा ''करण घेलो'' (1866) प्रगट थइ। अेमां अैतिहासिक परिप्रेक्ष्यने खास महत्व आपवामां आव्युं त्यार पछी सामाजिक क्षेत्रे नोंधपात्र कही शकाय तेवी गोवर्धनराम त्रिाठीनी नगाधिराज बृहदनवलकथा ''सरस्वतीचंद्र'' मळी। अने पछी कनैयालाल मुनशीनी अूतिहासिक नवलकथाओ : ''पृथिवी वल्लभ'', ''सिद्धराज जयसिंह'', ''पाटणनी प्रभुतां'', ''राजाधिराज'' वगेरे नवलकथाओ गुजराती गद्यसाहित्यने प्राप्त थइ। काळक्रमे गांधीजीनो प्रभाव सादगी, आदर्श अने वास्तवलक्षी बन्यो। आ समयगाळामां रणमललाल व। देसाइ, झवेरचंद मेघाणी, गुणवंतराय आचार्य, पन्नालाल पटल, इश्वर पेटलीकर, पीतांबर पटेल, यंती दलाल, चुनीलाल मडिया, मनुभाइ पंचोली ''दर्शक'', जयंत खत्री वगेरे साहित्यसर्जकोअे अने ते उपांत साहित्यसर्जकोअे नवलकथानुं सर्जन कर्म कर्यु।

जयंती दलाल अने जयंत खत्रीना नवलकथा सजृनथी नवलकथामां अेक नवो ज वळांक आव्यो। वळी 1955 थी सुरेश जोषीथी नवलकथा सर्जनमां वळांक आव्यो। सुरेश जोषीनी आधुनिकताथी अेम लागे के नवलकथानो विकास अटकी गयो छे। परंतु साहित्यसर्जननी गति बदलातां दलितवाद, नारीवाद, देशीवादे फरीथी नवलकथाने गति आपी वेगवंती बनावी। आम, गुजराती नवलकथाअे केटली लांबी अने वैविध्यसभर मजल कापी छे तेमां ''करण घेलो'' (1966) नवलकथाथी अेकवीसमी सदीमां आज (2016) सुधी ते 250 वर्षनी थइ। तेथी नवलकथानी विकासयात्रामां घणां–घणां चढाव–उतार आवेला जोवा मळे छे। आम, दरेक साहित्यना स्वरुपना विकासनो प्रवाह सीधो ज होय छे। अेवुं नथी, अेमां स्थित्यंतरो, वळांको, पलटाओ, प्रयोगो अने अनेक स्तरनी विविधता जोवा मळती ज होय छे। संवेदन अने रचनारीतिना प्रयोगो अने मावजत अनिवार्य छे। अे अर्थमां नवलकथाना विकासमां पण आम, बनतुं आव्युं छे ने छेक आज सुधी अनेकविध रुपो साथे विकास पामती रही छे, अने आ अढीसो वर्षनी विकासयात्रा दरमियान मळेल गुजराती नवलकथाओमांथी गौरवप्रद अेवी नोंधपात्र नवलकथाओ केटली ? अे प्रश्न तो छे ज।

नवलकथा अेटले ?

नवलकथानुं स्वरुप ''नवल'' अने ''कथा'' अेम बे शब्द द्वारा प्रगटयुं छे ''नवल'' अे नवाने संदर्भे अने कथा अे वार्ता संदर्भन जोडे छे। आ बे शब्दोना संयोजनथी ''नवलकथा'' शब्दनी प्राप्ति थइ छे ''कथा'' अे पोताना स्वरुपनो परिचय करावे छे। परंतु तेमां कशुं के नवुं अन्य करतां कंइक जुदुं ज आलेख थाय छे। त्यारे अेनुं पूर्ण स्वरुप ''नवलकथा'' बने छे।

નવલકથામાં સર્જકની આંતઃસ્ફુરણા, પોતીકાં કે અન્યનાં સંવેદનો, શૈલી નિરુપણ, ભાષા, સામાજિક નિસ્બત, સર્જકની સામે બનતી ઘટના કે ઘટનાઓ, સર્જકનું મનોગત વિશ્વ, સર્જક દ્રષ્ટિ, સર્જકની આજુ–બાજુનો પરિવેશ, અનુભૂતિ વિવ, અનુભવ વગેરે સર્જકની સામે હોય છે આ બધાંમાંથી ત કથાવસ્તુની, પાત્રોની, પરિવેશની વાતાવરણની શોધ કરેછે. તેમાં મુખ્ય ગૌણ, સહાયક અને કયારેક કયારેક અવર–જવર કરતાં પાત્રો એ પાત્રોના સ્વભાવ, રહેણી–કરણી, બોલી, બાલીના લય–લહેકા, અભિનય વગેરેને કથા પ્રવાહમાં સામેલ કરે છે. તેની સાથે કથાવસ્તુ, ઘટના, પ્રસંગો, પરિવેશ, જીવંત વાતાવરણ, ઘટના સંદર્ભ વગેરેને ભાષા અને શૈલી દ્વારા પ્રગટ કરે છે પશ્ચિમના સાહિત્ય જગતમાં તો હવે સાહિત્યને વિવિધ સ્વરુપોમાં બાંધવાનો ખ્યાલ જ અપ્રસ્તુત લેખવા લાગ્યો છે. સાહિત્યને કોઇ સ્વરુપનું બંધન કહે છે સાહિત્ય પ્રકારો Literary Kinds Literary Geners – ની સંકલ્પના તો વિચાર વ્યવસ્થા માટે અને અભ્યાસની સગવડ અર્થે કરીએ છીએ, તેમ સાહિત્ય સ્વરુપોની સંકલ્પના પણ એ માટે જ કરીએ છીએ. સાહિત્યનાં સ્વરુપોની તપાસ કરતાં :

1) નવલકથા કે ટૂંકી વાર્તા સાથે નાટયાબનુંધ જોવા મળે છે. ટ્રેછત કોમેડીનું વિશિષ્ટ સ્વરુપ પ્રગટતું જોઇ શકાય છે.
2) કવિતામાં ગદ્ય તરાહો જોવા મળે છે, લય છૂટતો ગયો છે.
3) ટૂંકી વાર્તામાં કાવ્યાત્મક બાની, કાવ્યછટા અને લય–પ્રવાહ ધ્યાન ખેંચે છે. તો નિબંધનાં લક્ષણો કે ગદ્યના અન્ય સ્વરુપોના લક્ષણો જોવા મળે છે.
4) નિબંધમાં પણ કાવ્યાત્મક બાનીનો નિર્દેશ થતો જોવા મળે છે.
5) નવલકથામાં પણ કાવ્યાત્મક બાની અને આત્મ–કથાત્મક નિવેદનો જોવા મરુયાં છે આ સંદર્ભે હરીશ વટાવવાળાની બે નવલકથા : (1) કાવ્યાત્મક શેલીમાં લખાયેલી નવલકથા : "ઓગળતી ભીનાશનાં મૃગજળ" (1991) અને (2) આત્મકથાત્મક શેલીમાં લખાયેલી "ડૂમો" (2000) નવલથાઓ તપાસવા જેવી ખરી.

આમ સાહિત્યના જુદાં જુદાં સ્વરુપોની ભેળસેળ કરી કૃતિ પ્રગટ કરે છે. પરિણામે સ્વરુપોની જડ સીમાઓ તૂટતી જાય છે આ સંજોગોમાં કોઇ એક સાહિત્ય સ્વરુપોને આગળી મૂકીને એનો પરિચય કરાવી શકાય તેમ નથી. રસાનુભાવ કરવા માટે જે તે સાહિત્ય સ્વરુપને ઓળખાવી શકાય એનું રસકીય વિભાજન કરી રસાનુભાવ કરતાં એની રચનારીતિમાં રસકીયતા શેમાં છે એની વિશિષ્ટતા શું છે ? એનો વિચાર કરવો જોઇએ.

આપણે ત્યાં નવલકથાનું શિલ્પ, એની સ્ટ્રકચરલ ડિઝાઇન કે શાસ્ત્ર રચાયું નથી. પશ્ચિમમાં પણ નવલકથાનું શાસત્ર નકકી થયું નથી. તેમ છતાં પણ તેના સ્વરુપમાં સતત ફેરફારો થતાં, આવિષ્કાર થતાં નૂતન પરિમાણે પ્રગટતી રહી છે એ રીતે પણ તેનો વિકાસ થતો રહયો છે બૃહદ નવલકથાથી લઘુનવલ સુધી તેમાં વિકાસ થતો રહયો છે. બૃહદ નવલકથાથી લઘુનવલ સુધી તેમાં વિકાસ થતો રહયો છે. જેમ નાટકમાં રુપક, એકાંકી, બહુઅંકી, એબ્સર્ડ નાટક, શ્રવ્ય નાટક સુધી વિકાસ થયો છે. તેમ નવલકથામાં પણ સ્વ્રુપલક્ષ્યે ફેરફારો થતા રહયાં છે એ રીતે એક સ્વરુપ તરીકે નવલકથાનો વિકાસ થતો રહયો છે.

નવલકથાના સ્વ્રુપ વિશે વિચાર કરતાં એના વિકાસના ઇતિહાસમાં એટલુ બધું રુપ વૈવિધ્ય અને વૈશિષ્ટયથી એની ખૂદની છબી લોપાઇ ગઇ છે એ પણ નોંધ લેવા જેવી બાબત છે.

પરંતુ નવલકથા દ્વારા સામાજિક વાસ્તવ, જીવનની ગતિવિધિ, પ્રક્રિયાઓ અને સામાજિક પરિવર્તનનો ઉદ્ઘાટિત કરી છે સામાજિક સંપ્રજ્ઞતા ધરાવતો નવલકથાનો સર્જક સમાજની કઠોર વાસ્તવિકતાની ભુમિકા રચી આપે છે એ દ્વારા સમાજનું વાસ્તવિક ચિત્ર એના ભાવક સામે ખડું થાય છે તો કયારેક જીવનની નકકર અને સઘન વાસ્તવિકતાના સ્થતાને આભાસી વાસ્તવ પ્રગટતું પણ જોઇ શકાય છે આવું વાસ્તવ એ સર્જક કલ્પનાનું કે સર્જક નિર્મિત વાસ્તવ છે કયારેક એવું પણ બને છે કે નકકર વાસ્તવિકતા કરતા સર્જક કલ્પનાનું વાસ્તવ વાચકને વધારે પ્રભાવિત કરે છે એનું કારણ એ છે કે કથાવસ્તુમાં વિશ્વસનીયતા વાચકને સ્પર્શે છે, અનેતેમા તેને રસ પડેછ છે. પરંતુ ઉપર કહયું તેમ કથાની વિશ્વસનીયતા વાસ્તવ જગતની વિશ્વસનીયતાથી અમુક અંશે જુદી પડે છે વાસ્તવ જગતમાં આપણી વિવેક બુદ્દિને જેની પ્રતીતિ થઇ ન હોય તેની શકયતા પણ ઇન્દ્રિયજન્ય પ્રમાણોથી સિદ્ધ થઇ શકે, પરંતુ કથામાં બાહ્ય ઇન્દ્રિયની આવી કોઇ મદદને અવકાશ નથી. અહીં તો નવલકથાના સર્જકે યોગ્ય સંદર્ભ યોજીને વિશ્વાસ પ્રગટ કરવાનો છે. વાસ્તવ જગતમાં બની ચુકેલી ઘટના પણ યોગ્ય સંદર્ભો સાથે જો ન સંકળાય તો કથા પ્રતીતિજનક ન બની શકે. બીજી બાજુ, આ સંદર્ભને પ્રતાપે વાસ્તવ જગતમાં અશકય લાગતી ઘટના પણ પ્રતીતિજનક બની શકે ! એમ નવલકથાના વિષયવસ્તુ માટે વિચારી શકાય.

સ્વરુપલક્ષિતા :

નવલકથાનું સર્જન કરનાર સર્જક સામ કળાની સભાનતા, કથાવસ્તુ, પાત્ર, પાત્ર નિરુપણની શૈલી, પાત્રોચિત સંવાદ, બોલીના કાકૂ, સંવાદ, પરિવેશ, ઘટના કે ઘટનાઓ, લક્ષ્ય વગેગરે હોય છે અેને લેખક નાવક સામે કઇ રીતે અને કેવી રીતે મૂકે છે, અે પણ અસ્વાદ્ય રીતે અે અેક મહત્વની બાબત છે. નવલકથા સાથે સર્જક અેને માણનાર ભાવકને મૂલ્વનાર વિવેચક અેને વિશે ચર્ચાકરતાં જે સિદ્ધાંતો રસતા ગયો. અે સિદ્ધાંતોમાં શું નિહિત છે અેવું પણ વિશ્લેષણ કરતાં અેમાં ચર્ચાયેલા મુદાઓને જાણવા–માણવાની થતી પ્રક્રિયા અેનાં વિષયવસ્તુ અને કથાવસ્તુને તારવતાં અભિવ્યકિતની છટાઓને માણી શકાય છે આ રીતે નવલકથાની અૈતિહાસિકતા, ઘટક વિષયક અને સૈદ્ધાંતિક અેવાં ત્રિપરિમાણીય અભિગમથી પ્રવેશ કરતાં અેની સમજ વિશદ અને પ્રમાણભૂત બને અે ખ્યાલથી અહીં મારો આ અભ્યાસનો ઉપક્રમ મને ઉચિત લાગ્યો છે.

'Novel' શબ્દ જર્મન શબ્દ Novellen શબ્દ પરથી આવ્યો છે. અને Novel અે અેક સાહિત્યસ્વરુપને ઓળખાવતી સંજ્ઞા છે. જે વ્રતાન્તમૂલક કથા – Narrative નું અેક પેટાસ્વરુપ છે. આમ, તો ખાસ કરીને કથા–વાર્તા નવલકથામાં કથનાત્મક શૈલીનો ઉપયોગ થતો હોય છે તો અન્ય શૈલીઓનો ઉપયોગ ગૌણ ભૂમિકાઅે થતો હોય છે.

આમ તો નવલકથાનો ઉદ્‌ભવ રોમાન્સથી થયો છે પછી તેમાં ઘણી બધી શૈલીઓ અને સ્વરુપો ભળવા લાગ્યાં. જે રીતે મહાકાવ્યને ઘડવામાં દંતકથા, લોકકથા, પુરાકથા, તત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, ધર્મ વગેરે અે મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો હતો. તેવી રીતે નવલકથામાં તત્કાલીન ઘણી વિદ્યાઓઅે ભાગ ભજવ્યો હતો. નગાધિરાજ નવલકથા "સરસ્વતીચંદ્ર" તેનું જીવંત ઉદાહરણ આપણી સામે છે જ. વિકટર હ્યુગોની નવકલથા "લામિઝરેબલ" માં ઇતિહસા અને રાજકારણનો સમાસ વિપુલ માત્રામાં કરવામાં આવ્યો છે. પ્રાચીનો તો શરુઆતથી જ ઇતિહાસનો અને પુરાણ કથાઓનો સમન્વય કરતા આવ્યા છે યુરોપિયન પ્રજાન આગમન સમયે જે પ્રજા ભારત આવી તે તેમના અનુભવોના ગ્રંથ પ્રગટ કરવા લાગ્યા. તેમાં પ્રવાસ નિબંધો, અનુભવકથાઓ, પ્રવાસક થાઓ, ધર્મ કથાઓ, ડાયરી, પત્રલેખન જેવી પ્રવૃત્તિનેવેગ મળયો. તે સમયે નવલકથા લખવાનો ખ્યાલ સાહિત્યસર્જકોમાં નહોતો. જેને કારણે નવલકથાનું કોઇ સ્વરુપ બંધાયું નહોતું. પરંતુ ઘણા બધાનું મિશ્રણ નવલકથાના સર્જક કરતો થયો. જેને કારણે નવલકથાના સ્વરુપની ચોકકસ સીમાઆ આંકવી ખૂબ જ અઘરી પુરવાર થઇ. આવાં મિશ્રણો તથા નવલકથા સાથે સંકળાયેલી મનોરંજનાત્મક લાક્ષણિકતાઓને કારણે અને ઊતરતી કક્ષાનું સ્વરુપ ગણવમાં આવ્યું. આ સંદર્ભે ડો. શિરીષ પંચાલે પણ ધ્યાન દોર્યુ છે. "પ્રકાશકો, હપ્તાવાર નવલકથા પ્રગટ કરનારા સંપાદકો અને અનેક પ્રકારની રુચિ ધરાવનારા વાચકો, આ બધાં અે લિરિત જેવા સ્વરુપ પ્રત્યે જે આદરથી જોયું તે આદરથી નવલકથા પ્રત્યે જોયું નહીં. વળી નવલકથાકારોઅે પણ પોતાના સર્જનને ગંભીરતાથી ઓળખાવ્યું ન હતું."1 નવલકથાના લખેકોઅે જ પોતે સંસ્મરણોના લેખક કોઇ નીતિવાદી પ્રજાનું મનોરંજન કરનાર તરીકે પોતાને ઓળખાવ્યા. તો વિવેચકોઅે પણ આ સ્વ્રુપને અશુદ્ધ સાહિત્ય સ્વરુપ તરીકે ઓળખાવ્યું. તો કેટલાક સાહિત્યસર્જકો સાહિત્ય સ્વરુપ તરીકે ઓળખાવ્યું. તો કેટલાક સાહિત્યસર્જકોઅે આ સ્વરુપને શુદ્ધ બનાવવા પ્રયત્ન પણ કર્યા છે. જયારે આમ બને ત્યારે જે તે સ્વરુપની ઓળખ કરાવવી અે ઘણું અઘરું થઇ પડે છે.

"સરસ્વતીચંદ્ર" તેનું જીવંત ઉદાહરણ આપણી સામે છે જ. વિકટર હ્યયુગોની નવલકથા "લામિઝરેબલ" માં ઇતિહાસ અને રાજકારણનો સમાસ વિપુલ માત્રામાં કરવામાં આવ્યો છે પ્રાચીનો તો શરુઆતથી જ ઇતિહાસનો અને પુરાણ કથાઓના સમન્વય કરતા આવ્યા છે. યુરોપિયન પ્રજાના આગમન સમયે જે પ્રજા ભારત આવી તે તેમના અનુભવોના ગ્રંથ પ્રગટ કરવા લાગ્યા. તેમાં પ્રવાસ નિબંધો, અનુભવકથાઓ, પ્રવાસ કથાઓ, ધર્મ કથાઓ, ડાયરી, પત્રલેખન જેવી પ્રવૃત્તિને વેગ મળયો. તે સમયે નવલકથા લખવાનો ખ્યાલ સાહિત્યસર્જકોમાં નહોતો. જેને કારણે નવલકથાનું કોઇ સ્વરુપ બંધાયું નહોતું. પરંતુ ઘણા બધાનું મિશ્રણ નવકલથાના સર્જક કરતો થયો. જેને કારણે નવલકથાના સ્વ્રુપની ચોકકસ સીમાઓ આંકવી ખૂબ જ અઘરી પુરવા થઇ. આવાં મિશ્રણો તથા નવલકથા સાથે સંકળાયેલી મનોરંજનાત્મક લાક્ષણિકતાઓને કારણે અને ઊતરતી કક્ષાનું સ્વરુપ ગણવામાં આવ્યું આ સંદર્ભે ડો. શિરીષ પંચાલે પણ ધ્યાન દોર્યું છે. "પ્રકાશકો, હપ્તાવાર નવલકથા પ્રગટક રનારા સંપાદકો અને અનેક પ્રકારની રુચિ ધરાવનારા વાચકો, આ બધાં અે લિરિત જેવા સ્વ્રુપ પ્રત્યે જે આદરથી જોયું તે આદરથી નવલકથા પ્રત્યે જોયું નહીં. વળી નવલકથાકારોઅે પણ પોતાના સર્જનને ગંભીરતાથી ઓળખાવ્યું ન હતું."1 નવકલથાના લેખકોઅે જ પોતે સંસ્મરણોના લેખક કોઇ નીતિવાદી પ્રજાનું મનોરંજન કરનાર તરીકે પોતાને ઓળખાવ્યા. તો વિવેચકોઅે પણ આ

स्वरुपने अशुद्ध साहित्य स्वरुप तरीके ओळखाव्युं. तो केटलाक साहित्यसर्जकोअे आ स्वरुपने शुद्ध बनाववा प्रयत्न पण कर्या छे. जयारे आम बने त्यारे जे ते स्वरुपनी ओळख कराववी अे घणुं अघरुं पडे छे.

नवलकथानी सामे अेक मानव समूह छे, तो जंदां जुदां चरित्रो छे. अेमाना केटलांक पात्रो तो पोतीकी वैयकितक मुदद्र उपसावनारां पण छे तो महाकाव्य अने ट्रेजडीमां जोवा मळतां केटलांक नवलकथास्वरुपे अपनावी लीधां. नवलकथानुं अेक घटकतत्व ते वार्ता. वळी अेमांय भारतीय कथाओमां जेवी रीते दुनियाना घणां देशोअे पोताना स्थानिक रंग पूर्या हता. अेवी ज रीते पश्चिममांथी प्रसरेला आ स्वरुपमां सौअे पोतपोताना स्थानिक रंग पूर्या. अे रीत वार्ता तत्वने वार्ता रस जाळवती नवलकथामां स्थान मळयुं.

नवलकथा स्वरूपने डो. शिरीष पंचाल ''वर्णसंकट'' शब्दथी ओळखावतांक है छे : ''छेल्लां बसो–अढीसो वर्ष जूनुं आ स्वरुप त्यारे पण लोकप्रिय हतुं अने आजे पण लोकप्रिय छे. आ वर्णसंकट बनी बेठेला स्वरुपने घडवामां प्राचीन–मध्यकालीन कथनात्मक परंपराओनो महत्वपूर्ण फाळो छे.''र

नवलकथामां वास्तव :

नवलकथानी शरुआत थया पछी ते स्वरूप लोकप्रिय रहयुं छे नवलकथामां ''कथा'' मुख्य स्थान होवाथी तेने कथन प्रधान स्वरुप तरीके पण ओळखाय छे. नवलकथा अेनी शरुआतथी ज वास्तविक अने कल्पना साथे संकळायेली छे. बाबु दावलपुरा तो अेम कहे छे के : ''आ बंने तत्वो साथे (नवलकथा) लोहीनो संबंध धरावे छे.''3 नवकलथानी पूर्वे कथास्वरुप रंजनकथा–Romance–मां वास्तवनो स्पर्श नहिवत् हतो. अेमांथी उद्‌भवेल कथा प्रवाह–नवलकथा स्वरूप अेनी शरुआतथी ज वास्तवदर्शी रही छे. अेनी सामे समग्र जगतनी क्रिया–प्रक्रिया, प्रतिक्रिया छे. जगतनुं दर्शन छे, घटनाओ छे. जेने कारणे अे स्वरुप सतत चेतनवंतु रहयुं छे. आ संदर्भे हेन्री जेम्स दर्शावे छे : ''The air or reality is the supreme virtue of a novel, the merit on which all its other merits helpessly and submissively depend. If it ibe not there, they are all as nothing''4 हेन्री जेम्सनो नवलकथामां वास्तवलक्षिता माटेनो आ आग्रह खोटो पण नथी. वास्तव ज नवलकथानो प्राण छे वास्तवनी साथे–साथे सर्जक कल्पना अने सर्जक संवदन नवलकथाने मदद करे छे आ सर्जक कल्पनानी अभिव्यकित प्रतीयमान भाषाना माध्यमथी व्यकत थाय छे आ संवेदना सर्जकना भीतरी स्तरनी होइ, अेमां बाह्य जगतनी तथ्यमूलक वास्तविकतानी निरुपणने अवकाश भाग्ये ज मळे छे.

नवलकथा अने नाटकनुं वास्तव :

नाटक अने नवलकथा आ बे स्वरूपो अेवां छे के जे काव्यनी जेम वास्तवनुं नितरोधान करवानी क्षमता धरावतां नथी. नाटकमां वास्तविक जीवननो स्वीकार करीने आभासी सृष्टिने दर्शक सामे रजू करवानी होय छे आ रजू थयेली आभासी सृष्टिअे दर्शको पण तेनो स्वीकार करता होय छे. आथी वास्तविकता स्वभाविकता अने अेनी विश्वसनीयतानां, व्यावहारिकतानी अेमां अपेक्षा रहेती नथी नाटकमां आभासी सृष्टि खडी करवामां लेखक, दिग्दर्शक, अभिनेता, वृंद, चित्रकार, संगीतकार, वेशभूषा विशारद, संनिवेश नियोजक वगेरेना सहकारथी निर्माण थाय छे, तेसर्जनात्मक छे, परंतु शुद्ध साहित्यिक नथी. अेमां रजू थतां पात्रोना जीवननी वास्तविकता साची नथी पण आभासी छे.'' जयारे नवलकथामां मानवजीवन अने तेनी आसपासना भौतिक जगतना, समाजना अने व्यकितना वास्तवने ते अन्य कोइ साहित्यस्वरुप करतां निकटताथी अनेकविध रचनाप्रयुि कतओ द्वारा तेनी वास्तविकतानी सौथी नजीक होय तेवुं कल्पनोत्थ रुप सर्जवानी क्षमता धरावे छे. मानवजीवननी बाह्य–भीतरी संवेदनाओनुं अनेक स्तरीय आलेख न करी आकाबद्ध करवानी क्षमता–अवकाश नवलकथामां छे. विशेषता तो बृहद नवलमां जे संवेदनात्मक उर्मिकाव्य के नाटय स्वरुपमां नथी.

वस्तुलक्षी तथ्य के सामाजिक ? वास्तव माटे आ रीते पण विचारी शकाय.

सर्जकमननुं वास्तव :

सर्जकमननुं वास्तव अे आंतर वास्तव छे. जयारे वस्तुलक्षी वास्तव, तथ्य वास्तव अने सामाजिक वास्तव अे बाह्य वास्तव छे नवलकथाना केटलाक सर्जको बाह्य वास्तवमां तो केटलाक सर्जको आंतर वास्तवमां, तो केटलाक सर्जको बंने वास्तवमां रहीने नवलकथानुं पोत तैयार करे छे.

જીવન અને જગતનું વાસ્તવ :

નવલકથામાં જીવન અને જગતની બાહ્ય વાસ્તવિકતાનો આચિત્યપૂર્વક વિનિયાગ કરીન સ્થળ–કાળના ચોકકસ પરિમાણ ઉપસાવી શકાય છે. તો આંતર વાસ્તવ સર્જકનું ચૈતસિક વાસ્તવના પરિમાણની અભિવ્યકિતમાં જ સર્જક રત રહે છે. આ કારણ અનેક પરિમાણીય વાસ્તવ સર્જની કૃતિમાંથી પ્રગટે છે.

પાત્રનું અંતરંગ વાસ્તવ :

કૃતિગત પરિવેશ રચવામાં અને વિવિધ પ્રકારનાં પાત્રોના બહારના વ્યકિતત્વને યથાર્થ રીતે ઉપસાવવામાં પણ બહિર્ગત વાસ્તવનો વિનિયોગ કરી પાત્રને ભાવક સામે મૂકવામાં લેખક સફળ થાય છે. પરંતુ વિશેષ સફળતા તો પાત્રના અંતરંગ વાસ્તવને, પાત્રગત સંવેદનાને અભિવ્યકત કરે ત્યારે લેખકને વધુ સફળતા મળે છે. અને સર્જનનો આનંદ મળે તે વિશેષ પરંતુ કેટલાક નવલકા સર્જક થવલકથામાં ફોટોગ્રાફિક ચિત્રણ–અવાસ્તવિક–કરીને સંતોષ માને છે. આવો સર્જકોને કળાનો ખ્યાલ અથવા નવલકથાના સ્વરુપનો ધૂંધળો ખ્યાલ હોય છે. આવી કૃતિ ભાવચિત્તને રાજી કરતી નથી. સર્જક જયારે જીવનના ઉપાદાન – Material of Life –ને જ જીવનનું સાચું રુપ સમજી બેસે ત્યારે આવું પરિણામ આવે છે. પરંતુ જયારે સર્જક વાસ્તવને કળાગત વાસ્તવમાં આલેખે છે ત્યારે કૃતિ કળાકૃતિ બને છે. સાહિત્યના સર્જક–નવલકથાના સર્જકે તો આંતર–બહિર વાસ્તવને કળાગત વાસ્તવમાં છુપાયેલી સત્યતાને–સત્યમૂલક વાસ્તવિકતાને ઓળખી તેનું કળામાં રુપાંતર કરી મૂળ વાસ્તવને પ્રગટાવવાનું છે.

અનુભૂતિજન્ય વાસ્તવ :

વાસ્તવને વિશેષ આસ્વદ્ય બનાવવા માટે લેખક તેની અતીતીની સ્મૃતિઓ, ભવિષ્યની આશા, આશા, આકાંક્ષા, આશંકા, તૃષ્ણા, ઝંખના વગેરે અનુભૂતિઓ પણ વર્તમાન ક્ષણ સાથે સંલગ્ન કરીન સામાજિક કે ભૌતિક બર્હિવાસ્તવ ઉપરાંત વૈયકિતક મનોવાસ્તવને પણ વિવિધ રચના–રીતિઓ દ્વારા કથાસ્વરુપ આપવા પ્રયત્ન કરે છે. કથાસ્વરુપ સ્થળ અને સમયના વિસ્તૃત પરિમાણ ધરાવતું હોવાથી એમાં કયારેક અપ્રસ્તુત ઘટનાઓ, કથા ઘટકો, ઉપકરથાઓ, સમસ્યાગત ચિંતન, પ્રાકૃતિક, સામાજિક યા માનસિક પરિવશેગત વિગત બહુલ "વર્ણનો" કથારસની જમાવટ માટે અથવા તોવાસ્તવનો અભ્યાસ રચવા માટે પ્રચુર માત્રામાં સ્થાન પામે છે. નવલકથાનો પટ મોટો છે. જેને કારણે સર્જનસમયાવધિ પણ મોટી છે. અેટલે અેને સ્થળ સમયના ચુસ્ત બંધનો નડતાં નથી. નાટકની જેમ અેને કળામાં રુપાંતર કરવાનું અેને માટે અનિવાર્ય નથી. કળામાં રુપાંતર કરવાનું અેને માટે અનિવાર્ય નથી. દ્રશ્યાત્મક રુપમાં જેને સ્પર્શી ન શકાય અેવા અંશો જે વાસ્તવિકતાની નજીક છે તેને સર્જક વર્ણન કથનમાં આવરી લે છે, અથવા તા`લઇ શકે છે. જેને કારણે અનેક સ્તરીય વાસ્તવનું આકલન અને આ લેખન`માં શકય બને છે. પ્રસંગ–સ્થળ, પરિવશેની વિગતો કે હકીકત કથન દ્વારા નિશ્ચિત પરિમાણ નવલકથામાં સહેલાઇથી આલેખી શકાય છે ચરિત્રગત વ્યકિતત્વની સૂક્ષ્મ રેખાઓ પણ અંકિત કરી શકાય છે. તો મુદ્ગલ જેવી તરલ ચૈતસિક અનુભુતિન પણ ભાષા દ્વારા વાસ્તવને અભિવ્યકત કરી શકાય છે આ બધુ શકય અેટલે બને છે કે નવલકથા પાસેક થાનાત્મક લાક્ષણિક શકિત અને મર્યાદા બને છે.

સામાજિક વાસ્તવ :

કયારેક તો અેવું બને છે લેખક કથાગત જીવન સામગ્રી કવચિત્ વાસ્તવવાદ કે નિસગવાદને નામે અેટલી હદ આલેખન કરે છે કે નવલકથા અેક "આકાર ગ્રંથ" જેવી બૃહન્નવલ બની રહે છે આપણા પૂર્વસૂરી નવલકથા સર્જક આ ભય સ્થાનને ઓળંગે શકયા નથી. આ ભય સ્થાનોથી બચવા જાગ્રત સાહિત્ય સર્જક વાસ્તવને લક્ષતી બાહ્ય–સામાજિક ઘટનાઓ, કથારસને પોષતી ઉપકથાઓ, કૌતુક વૃત્તિને પોષતી, રહસ્યગર્ભ કથા પ્રપંચની કરામતો, રીતિઓ, ચિંતનદર્શનની આગંતુક ચર્ચા ચર્વણાઓ તથા પાત્રોની બહુલતાનો વિવેકપૂર્વક પહિર કરી, નવલકથાને પ્રમાણસર કરે છે. જેમ સોનાની અશુદ્ધિઓ જે રીતે દૂર કરવામાં આવે છે તે રીતને સર્જક જો અનુસરે, અેનો ખ્યાલ રાખેતો ઉપાદાનગત અશુદ્ધ સામગ્રીને દૂર કરી ગાળીચાળીને પુરુષાર્થથી પરિશુદ્ધ કરી ભાષા સંવિધાન દ્વારા તેને કળા સંસ્કાર આપી શકે છે. આ વલણ અનુવાસ્તવવાદી સર્જકોઅે કેળવ્યું છે તેના ફળ સ્વરુપ ઉર્મિગત સંબંધો ધરાવતી ઉર્મિનવલ કે સંવેદનાત્મક નવલકથાઓ લઘુ પરિમાણીય કૃતિઓ સારી સંખ્યામાં મળવા લાગે છે.

वास्तवनुं कळामां रुपांतर :

नवकलथानो सर्जक जयारे सामाजिक के चैतसिक वास्तवनुं आलेखन करे छे त्यारे अेणे वासतवनुं कळामां रुपांतर करवानो ख्याल जरुर राखवो जोइअे। आ अपेक्षा तो खरी ज। आ संदर्भे आपणी सामे गोवधृनराम त्रिपाठीनी ''सरस्वतीचंद्र'', कनैयालाल मुनशीनी ''पृथिवि वल्लभ'', पन्नालाल पटेलनी ''मळेला जीव'', ''मानवीनी भवाइ'' के झवेरचंद मेघाणीनी ''वेविशाळ'', ''दर्शक'' नी झेर तो पीधां छे, जाणी जाणी, ''परिमाण'' वगेरे चुनिलाल मीडयानी ''लुलुडी धरती'', इश्वर पटेलनी ''भवसागर'', पीतांबर पटेलनी ''धरतीनां अमी'', चंद्रकांत बक्षीनी ''आकार'', रघुवीर चौधरीनी ''अमृता'', रावजी पटेलनी ''झंझा'', मोहम्मद मांकडनी ''धुम्मस'', पिनाकिन दवेनी ''विश्वजित'', सरोज पाठकनी ''नाइट मेर'', मधुरायनी ''कामिनी'', धीरुबहेन पटेलनी ''शीमळानां फूल'', सुरेश जोषीनी ''विदुला'', विनेश अंताणीनी ''प्रियजन'', वर्षा अडालजानी ''अणसार'', ''गांठ छूटयानी वेळा'', भगवंतीकुमार शर्मानी ''ऊर्ध्वमुल'' जोसेफ मेकवाननी ''आंगळियात'', अशोकपुरी गोस्वामीनी ''कवो'', ध्रुव भट्टनी ''समुद्रान्तिके'', हरीश वटाववाळानी ''डूमो'', मोहन परमारनी ''डायापसानी वाडी'', दलपत चौहाणनी ''गीध'', ''हिमाशीशेलतनी ''आठमो रंग'' वगेरे नवलकथाओअे विवेचकोनुं ध्यान दोर्युं छे। अेवुंय बने छे के, उत्तम कृति आपनार सर्जकनी अन्य कृतिओ तपासतां न बळी पण जोवा मळे ! तेनी उत्तम कृतिनी तुलनाअे अन्य कृतिओ विकासोन्मुख न पण रही होय ! अेमां सर्जककर्मनी उणप पण जणाय छे आम केम बनतुं हशे ? तेनां परिबळोनी तपास करवी जोइअे। साहित्यना सर्जके तो कृतिस्वरुप परत्वे अने माध्यम परत्वे कळागत सभानता केळववी पडे तो ज सर्जक स्वनुकरणथी जाय अने कशुंक नवुं सिद्ध करी शके।

आम, वास्तवनुं जयारे कळामां रुपांतर थाय छे त्यारे कृति संघेडा उतार, सरस अने संतर्पक बने छे अने ते भावकप्रिय बने छे।

Dr. H.V. Chaudhari
Associate Professor,
Smt.B.V.Dhanak Art's, Commerce, Science & Management College,
Bagasara Ta.Bagasara, Dist.Amreli (Gujarati).